

TIL O'RGANISHDA (LISTENING) TINGLAB TUSHUNISH QOBILYATINI RIVOJLANTIRISHDA QULAY USULI (INGLIZ TILI MISOLIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilida tinglab tushunish ko'nikmasini shakllantirish yo'llari to'g'risida ma'lumot berilgan. Xususan, tinglab tushunishni rivojlantirishda asosiy til fonemik, fonetik va intonatsion komponentlari chuqur talqin qilingan.

Kalit so'zlar: til komponentlar, lingvistik va ekstralingvistik qiyinchiliklar, til ko'nikmalari.

Ma'lumki har qanday tilni o'rganish nutqiy faoliyatning 4 ta asosiy amali vositasida amalga oshiriladi. Bular gapirish, o'qish, yozish va tinglab tushunish jarayonlari bo'lib, xususan, chet tillarini o'rganishda nutq faoliyatining mazkur turlarini o'rgatish muhim hisoblanadi, chunki ular orqali ma'lumot beriladi va olinadi. Ma'lumot olish tinglab tushunish va o'qish orqali amalga oshsa, ma'lumot berish gapirish va yozish orqali amalga oshadi. Nutq faoliyatining shakli ikkita ya'ni og'zaki va yozma nutq. Og'zaki nutqni o'rgatish tinglash va gapirishni o'rgatishni, yozma nutq esa o'qish va yozishni o'rgatishni o'z ichiga oladi.

"Tinglab tushunish nutq faoliyatining bir turi bo'lib, u retseptiv nutq faoliyatiga kiradi. Tinglab tushunish so'zlovchining nutqini radiodan, magnitafondan, kompakt diskdan va muloqot paytida tinglab tushunib, ma'lumot olishidir. U ba'zi adabiyotlarda audirovaniya deb ham yuritiladi. U murakkab nutq faoliyatidir, chunki tinglovchi tezda shaklni qabul qila olishi, xotirada saqlab qolishi zarur, aks holda uni qaytadan ko'rib, o'qib, tushuna olishi uchun manbaa, sharoit, vosita yo'q. Tekshirishlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar va talabalarda tinglab tushunish gapirishga qaraganda kam taraqqiy etgan. O'quvchi o'qiganda, ko'rganda tinglab tushunishga qaraganda olti marta ko'p ma'lumot olarkan. Sababi uni ustida kam ishlaganidadir, murakkabligidadir. Tinglab tushunish gapirishning ajralmas qismidir. Tinglab tushunish va gapirish og'zaki nutqni tashkil qiladi".

Nutqni tinglash qobiliyati quyidagi komponentlardan iborat:

- A) fonematik tinglash qobiliyati,
- B) fonetik tinglash qobiliyati,
- C) intonatsion tinglash qobiliyati.

Fonematik tinglash qobiliyati fonemalarning fonologik ya'ni ma'no ajratuvchi xususiyatlarini farqlash uchun xizmat qiladi. Fonetik tinglash qobiliyati esa nutq tovushlarining fonetik xususiyatini farqlash uchun xizmat qiladi, ya'ni ma'no ajratmaydigan nutq tovushlarini to'g'ri tinglay olish qobiliyati deganidir. Intonatsion tinglash qobiliyati jumla va gaplardagi ohangni to'g'ri ilg'ay olish uchun xizmat qiladi. Ushbu qobiliyat turi ham yuqoridagilari kabi muhim ahamiyat kasb etadi. Metodist-olim T. Sattarov oliy ta'lim muassasalarida tinglab tushunishni o'rgatishning lingvistik va psixologik xususiyatlarini o'rganib chiqqan va tinglab tushunish qiyinchiliklarini quyidagi omillarga bog'lagan:

1. Tinglovchining individual yosh xususiyatlari;
2. Idrok qilish sur'ati;
3. Sharoit;
4. Tezlik;
5. Ma'lumot miqdori, hajmi;
6. Idrok qilish tayanchlari;
7. Toliqish

Yoqubov I. tinglab tushunishga muhim nutq faoliyati turi sifatida baho bergan va tinglab tushunishni o'qitishda 3 turdagi qiyinchiliklarni ta'kidlab o'tgan:

1. Ekstralingvistik
2. Lingvistik
3. Psixologik

Ekstralingvistik qiyinchiliklar quyidagilar: - tinglanilayotgan nutqning mehanikligi, ya'ni mehanik qurilma yordamida qo'yib eshittirilishi; - nutqning tembri, tezligitinglanilayotgan sharoit, vaziyat; - talabaning diqqati; - nutqning necha marta tinglanilishi; - tinglab tushunish jarayonida tayanch vositalar, mazmunli rasmlarning bo'lishi va boshqa shu kabi omillar. Lingvistik qiyinchiliklar tilga oid qiyinchiliklar bo'lib Rogova G. bunday qiyinchiliklarni 3 turini izohlab beradi: - fonetik qiyinchiliklar ya'ni bir-biriga yaqin tovushlarni tinglab tushunish va farqlashda uchrovchi qiyinchiliklar; - leksik qiyinchiliklar ya'ni bir-biriga talaffuzi yaqin so'zlarni tinglab tushunish bilan bog'liq qiyinchiliklar; - grammatik qiyinchiliklar, ya'ni grammatik qoidalar bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklar (ingliz tili analitik til ekanligidan kelib chiqadi)

Psixologik qiyinchiliklar o'rganuvchining individual xususiyatlari bilan bog'liqdir. Psixologik nuqtai nazardan nutqni tinglab tushunishda o'rganuvchilarning xotirasi muhim rol o'ynaydi. Nutq tinglanganda, undagi ma'lumot xotirada saqlab qolinsa, uni qaytadan tinglashga shart emas va topshiroqlarni bajarish ham bir muncha osonlashadi.

Metodist Jalolov J. tinglab tushunish qiyinchiliklarini quyidagicha tasniflaydi: - tilga oid qiyinchiliklar (ma'nosi har xil, talaffuzi o'zshash so'zlar); - mazmunga oid qiyinchiliklar; - nutqni idrok qilish shart-sharoitlari bilan bog'liq qiyinchiliklar; - tilshunoslik nuqtai nazaridan sodir bo'ladigan qiyinchiliklar - audiomatn tuzilishiga oid qiyinchiliklar. Ushbu qiyinchiliklarni oldini olish uchun tinglab tushunish uchun tog'ri audiomatn tanlanishi lozim bo'ladi. Bizning fikrimizcha, audiomatn tanlashda quyidagi talablarga amal qilish kerak: - matn g'oyaviy-tarbiyaviy qimmatga ega bo'lishi; - o'quvchilarning yoshiga, ularning o'z ona tilidagi va chet tilidagi nutq tajribasiga mos tushishi; - o'quvchida qiziqish uyg'otadigan masalani yoritishi; - mantiqan to'g'ri qurilishi; - nutqning turli shakllarini qamrab olishi; - qo'shimcha axborot elementlarining ko'p bo'lmasligi.

Oliy o'quv yurtlarida ingliz tili o'qitishning amaliy maqsadlaridan biri og'zaki nutqni o'rgatishdir. Mazkur o'quv yurtlarining dasturiy talablariga binoan, o'quvchilar ingliz tilida og'zaki axborot berish, suhbatlasha olish va o'rganilgan mavzuga bog'liq ingliz tilidagi nutqni tinglab tushuna olish malakalarini egallashlari talab etiladi.

Bugungi kunda chet til o'rganishga bo'lgan talab ortmoqda. Chet tillarini o'rganuvchilar quyidagi ko'nikmalarda ya'ni gapirish, yozish, tinglab tushunish va o'qish kabilarni rivojlantirib boradi. Bu kabi til ko'nikmalarini shakllantirib boorish davomida o'quvchi bir qancha qiyinchiliklarga duch keladi. Misol tariqasida tinglab tushunish ko'nikmasini oladigan bo'lsak, til o'rganuvchilarda talaffuzdagi, to'g'ri yozishda yoki tushunishdagi, lug'at boyligini kamligi kbi muammolar ularning chet tilini o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini yo'qolib borishiga sabab bo'lmoqda. O'rganuvchilardagi diqqatni bir joyga jamlay olmaslik, sinchikov bo'lmaslik, tinglab tushunish ko'nikmasini quyi bosqichda qolib ketishini bildiradi. Tinglayotgan materialni qiziqarsiz deb baholash, gapiruvchini tanqid qilish, faktlarnigina tinglash, e'tiborning sustligi shular jumlasidandir.

Tinglab tushunish ko'nikmasidagi bir qancha muammolarni yechish uchun kinolar ko'rish, guruh prezentatsiyalrida qatnashish, ochiq turdagi savollarga javob berish, tinglab tushunish mashqlarini bajarish bilan bir paytda o'sha hodisani onggimizda shakllantirish, tinglash ko'nikmasini rivojlantirishni natijali metodlaridan. Shu maqsadda ingliz tilini o'rganuvchilar misolida tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantiradigan samarali usulni tavsiya etamiz.

Til o'rganuvchilar uchun maxsus tayyorlangan audio (2 minute English) bir marta eshutiladi: "Hotirangizni yaxshilang" (Improving your memory). Ikkinchi marotaba tinglayotganimizda so'zma-so'z diktant shaklida yoziladi: I think you might find it quite useful

... Albatta matn ichida o'quvchi bilmagan so'zlarni aytilishi tabiiy. Shu sababli, matn transkripsiyasi o'quvchi o'zini yozgani bilan birma-bir tekshirib, xatolarini to'g'rilab ketadi: kinaesetic= kinaesthetic. Tekshirilgan matn o'quvchi tomonidan yana bir bor eshutiladi va gapiruvchi bilan birga o'qiladi. Matn ichidagi yangi so'zlarni tagiga chizib ularni matnda qay tarzda ishlatilishiga e'tibor berish lozim. Shundan so'ng yangi so'zlar yodlash uchun lug'at daftarga yoziladi: intuitive sense= doing something based on feeling rather than facts or proof. Yangi so'zlar tez va oson esda qolish uchun ularni qatnashtirib gaplar tuziladi, bu esa og'zaki nutqda qo'llanishi va talaffuzdagi yaxshilashda samarali yordam beradi: Encoding information is more effective way. Xulosa qilib aytganda til o'rganayotganda tinglab tushunish ko'nikmasini oshirishda maxsus audiolar tinglab uni yuqorida olti bosqichdan o'tkasza, albatta, samarali natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. *Jalolov J.* Chet tili o'qitish metodikasi. "O'qituvchi. 2011.

Ш.Н. Ахунова, Д.Б. Бойдадаев
Ферганский политехнический институт
Фергана, Узбекистан
shoxista1975@mail.ru

О ПРОБЛЕМАХ ОБУЧЕНИЯ ЭКОНОМИСТОВ ТВОРЧЕСКОМУ ТРУДУ

Аннотация. *В статье рассматриваются проблемы обучения экономистов творческому труду и системы видов профессиональной подготовки специалистов – экономистов. Особенности творческих работ, исследовательский характер, использование научных методов познания и самостоятельное активное мышления. Приведены методологический характер подготовки студентов к творчеству и исследовательской работе.*

Ключевые слова: *творческий труд, исполнительский труд, исследовательская работа, методология, теоретика-познавательная подготовка, особенности подготовки, исследовательский характер.*

В целях коренного успешно реализуется реформирования системы образования, повышения её до передового уровня в Республике Узбекистан Национальная программа по подготовке кадров, которое в настоящее время является приоритетным направлением государственной политики. Как, показывает практика, для подготовки достойных кадров, особенно соответственно мыслящих в условиях перехода к рыночной экономике, необходимо использовать огромный опыт ведущих зарубежных стран, а также тот исследовательский багаж, который имеется и в России, и в Республике Узбекистан. В данной статье исследуются проблемы высшего экономического образования, однако сделанные выводы и рекомендации могут представлять интерес также и для вузов других специальностей, разумеется, с учётом их особенностей.

Общественно полезный труд подразделяется на два вида исполнительский труд и творческий труд. Между тем в настоящее время учебные программы вузов достаточное внимания уделяют лишь исполнительскому труду, а не творческому, исследовательскому, инициативному, который имеет особое значение в условиях рыночной экономики.

В международной практике обучение специалистов творческому труду считается главной задачей высшего образования. Почему? Во-первых, сегодня